

Kateřina SOBOTÍKOVÁ
Ostrava

Zooapelativa v českých a polských příslovích

1. Úvod

Frazeologické útvary jsou většinou velice staré a patří do pokladnice národního jazyka. Sbírká přísloví byla nalezena již na tzv. leyden-ském egyptském papyru, a některá z nich se ještě dosud občas vyskytují (např. *Svět se točí jako kruh hrnčírský*). Egypt byl vůbec zemí, ve které se „mudrosloví“ rozsáhle pěstovalo. Především to bylo ve školách, v nichž se vzdělávali státní úředníci. Žáci se v nich učili poznávat „cestu života“, cestu ke zdaru a štěstí. Bohové podle jejich učitelů odměňovali ty, kteří se zákony řídili, a trestali ty, kdo je přestupovali. Stejně otázky se přirozeně řešily i v Izraeli a zvláště na dvoře Šalomounově došlo „mudrosloví“ velkého rozšíření. Jménem krále Šalomouna se proto označovaly nejrůznější sbírky průpovědí, a to i těch, které vznikly v mnohem pozdějších dobách. Moudrost králových rádců pronikla i mezi prostý lid a stala se moudrostí lidovou, která v různých formách přežívá až do našich dní. Lze říct, že přísloví se tímto způsobem „demokratizovala“ (*Bible*, předmluva ke knize *Pří-sloví*). O příslovích se píše i ve starozákonní knize *Ezechiel* a sama Bible obsahuje hned několik sbírek přísloví. Nejstarší památkou izraelského mudrosloví je starozákonní kniha *Pří-sloví*. Nejsou to sice přísloví zcela klasická, jak je známe z češtiny, ale jejich dosah měl být větší než pouhé vyjádření lidové moudrosti. Vedle Šalomounových přísloví obsahuje tato kniha i několik sbírek připisovaných jiným králům. Pro přísloví zde uvedená je typický optimismus. Zlo podle nich bývá potrestáno a dobro odměněno. Spravedlivý a zbožný člověk se dočká blahobytu a bohatství. Pří-sloví ukazují cestu, jak tohoto cíle

dosáhnout. Moudrost zde uvedená však přesahuje dobu izraelskou a jako nadčasová může být s užitkem čtena i dnes.

Také ve starém Římě vznikaly soupisy živých slov, ve středověku byly populární pranostiky, za klasicismu aforismy a maximy. Pří-sloví jako velice specifický frazeologický útvar neunikla ani pozornosti spisovatelů, jazykovědců a estetiků. Všiml si jich například již Jan Ámos Komenský, který o nich píše následující:

Pří-sloví neb připovídka jest krátké a mrštné nějaké propovědění, v němž se jiné praví a jiné rozumí, tj., slova znějí o nějaké zevnitřní, tělesné, známé věci a namítá se jimi něčeho vnitřního, duchovního, méně známého (Komenský 1954, s. 29).

Jan Mukařovský (1971, s. 291–292), jeden z čelných představitelů Pražského lingvistického kroužku a estetického strukturalismu, uvádí několik definic přísloví vybraných z různých vědeckých spisů, encyklopedií a učebnic. Tyto definice pro ilustraci přebíráme:

Každé přísloví (vlastně tak řečené) *contracta quaedam similitudo* jest, to jest tajné k věci přirovnání a podobenství s sebou nese.

Pří-sloví obsahují pravidla života neb úsudek o předmětu nějakém.

Pří-sloví shrnuje zkušenost mnohých lidí v obecně platnou formu; je-li jeho průvodcem jedinec nebo spolupráce mnohých, je přitom lhostejné. Jeho hodnota je v obecné platnosti.

Pří-sloví je stručné vyjádření myšlenky, vyjádření obrazně zevšeobecňující nějaké děje, vztahy a okolnosti praktického života.

Pří-sloví jsou bystré průpovědi, vyjadřující krátce (obyčejně jednou větou) smýšlení lidu o nejrozmanitějších předmětech a vztazích života.

Pří-sloví je zásada vyjádřená co nejméně slovy a zlidovělá.

Pří-sloví jsou krátké lidové výroky, kterých může být užito o různých jevech života, často složené rytmičkou řečí.

Pří-sloví je pojem toliko praktický: seskupení slov nejrůznějšího obsahu i formy, opakují-li se tradičně, nazýváme příslovími. Pří-sloví nelze odlišit od ostatních jazykových útvarů slohových nebo literárních postupem teoretickým – odlišujeme je jen prakticky jako seskupení výrazů fakticky užívaných v jisté době a v určitém společenském prostředí.

Mukařovský na základě srovnání těchto definic konstatuje, že každá z nich se soustřeďuje na jinou vlastnost nebo soubor vlastností, které označuje za nejpodstatnější znak přísloví. Těmito znaky jsou ve výše uvedených definicích následující vlastnosti: obrazný ráz, normativní a hodnotící ráz, nadosobní platnost, ráz obrazný a zevšeobecňující, hodnotící postoj, stručnost, lidovost, mnohonásobná možnost užití, rytmičnost, tradičnost. Podle našeho názoru jsou všechny v zásadě správné a právě proto je formulace nějaké všeobecně vyhovující a syntetické definice tak složitá.

2. Zdroje přísloví

Některá přísloví se tradují již od dob římských, i když Římané neměli vlastní sbírky přísloví. U Publia Syra, Senecy a jiných nacházíme soubory sentencí, které však byly často sepsány na lidovém základě.

Mnohem vydatnějším zdrojem českých a polských přísloví je *Bible*, která se stala jejich pramenem především ve středověku. Hlavním pramenem přísloví je *Starý zákon*. Pět starozákonních knih (*Přísloví*, *Kazatel*, *Ježíš Sirach*, *Kniha moudrosti a Píseň písní*) bylo ve středověku slučováno do jediného tisku a tyto texty byly překládány do různých jazyků, převáděny do veršů a komentovány. Kromě toho vznikaly ve středověku ještě rozhovory tzv. Markolta, hrubého a ošklivého sedláka plného jaderného vtipu, který se kombinuje s vážnou moudrostí Šalomounovou. Několik staročeských dokladů máme na samostatné tisky výše uvedených knih *Starého zákona* i na rozmluvy Markolta se Šalomounem. Přímě z *Přísloví* jsou např.:

Kde není skot, je čistý žlab, kdežto hojná úroda bývá, kde jsou silní býci. Jak řev mladého lva je králova zlost, jak rosa na bylinu jeho přízeň. Lench říká: „Venku je lev! Na náměstí by mě zadával“. Řvoucí lev a sápadající se medvěd je svévolný vladař nad nuzným lidem. Oko, které se vysmívá otci a pohrdá příslušností matky, vyklovou havraní od potoka, nebo je sezobou supí mláděta.

Podobně v analogické části polské *Bible*:

Gdzie wołów brakuje – tam złób jest pusty, dzięki mocy wołów plon jest obfity. Jak ryk lwa, tak zagniewanie króla, jego życzliwość jak rosa na trawie. Leniwy mówi: „Lew jest na drodze, zginie na środku ulicy. Lewem ryczącym, zgłodniałym niedźwiedziem jest władca występny nad biednym ludem. Oko, co ojca wyśmiewa, gardzi posłuchem dla matki – niech kruki nad rzeką wydziobią lub niech je zjedzą orleża!

Nový zákon je plný různých jiných frazeologických jednotek, z nichž mnohé pronikly do běžného jazyka: *vlk v rouše beránčím* (Matouš Z, 15), *sesypat se jako vosy* (židům 118, 10–12), *jít jako tele na porážku* (1. Mojžíšova 3, 11–12) aj. Z *Nového zákona* citujeme ještě běžné přísloví *Spíš projde velbloud uchem jehly, než bohatý do království Božího* (Matouš 19, 20–24). Někdy se používá jako základ jiných frazeologismů pouze první část tohoto souvětí. Pokud jde o původ daného přísloví, spekuluje se o možnosti, že v Jeruzalémě mohla existovat brána či branka příliš úzká pro velbloudy, zvaná *Jehla* nebo *Ucho jehly*. Další možností je písařský omyl, který vedl k záměně slov *kamelos* ‘velbloud’ a *kamilos* ‘lano’ (Saunders 1996, s. 44–45).

Kromě toho byla dalším pramenem lidové moudrosti literární díla. Především Cicero, Boetius, Vergilius a Ovidius poskytli hojnou látku. Jejich sentence byly sbírány a vydávány samostatně. V jednotlivých jazycích z nich pak vznikaly různé varianty přísloví. Také Ezopovy bajky a novější díla, jako jsou pohádky Perraultovy nebo Boccacciovy novely, jsou pramenem mnoha přísloví.

Skutečné historické události se naopak stávají zdrojem přísloví poměrně málo, protože historické události jsou mnohem více omezeny místně a lidé mají tendenci na ně více zapomínat. Právě přísloví tohoto původu jsme nenašli, ale z českých dějin máme alespoň frazeologický obrat *nouze naučila Dalibora housti*.

Zdaleka největší počet přísloví pochází z pozorování přírody a okolního světa. U pranostik zůstávají tato pozorování použita pro vyjadřování moudrosti o přírodě, ale zkušenosti se světem se častěji používají pro oblast morálky a etiky. Z pozorování jednotlivého děje se často stává vzor nebo pravidlo lidského jednání. Konkrétní příklad se mění v obecné pravidlo. Jde tak vlastně často o skutečné metafory. Příkladem mohou být stará česká přísloví o vlku:

[...] dobře bývá, když jsou vlci syti a kozy celé; beran vlku vodu kalí; co vlk vezme, nebrzo pustí; darmo vlka proti srsti hladiti; darmo vlkem orati; když vlky chceš zlapati, dajž jim mrchu najprv sápati; vlk i nemocný stačí na ovci; vlk loupí z přirození, a člověk z závisti; vše domů přijde, co vlci nesnědí atd., která všechna pochází z praktických zkušeností, které lidé s vlkem měli (Fučík, Pokorný 1992, s. 112–114).

Jiná přísloví byla přejata z frazeologie cizojazyčné a opět procházela různými úpravami. Příkladem je přísloví o zubech darovaného koně. Prísloví je zaznamenáno už u Sv. Jeronýma ve 4. stol. n. l. ve formě *ut vulgare proverbium est equi dentes inspicere donati*. Ve středověkých latinských sbírkách se oznamovací věta změnila v rozkazovací, např. *cum dabitur sonipes gratis, non inspicere dentes*. V této podobě přešlo přísloví do románských jazyků (do španělštiny, francouzštiny, italštiny) a do jazyků germánských (do angličtiny, dánštiny, švédštiny, holandštiny a němčiny). Obsahuje většinou záporný rozkazovací způsob (*nehleď na zuby...*) nebo infinitiv (*nehleděti na zuby...*), případně oznamovací způsob prostý (*nehledí na zuby...*), případně oznamovací způsob různě zesílený (*nesluší se hleděti, nemá se hleděti, nesmí se hleděti...* atd.). Z německých nebo latinských pramenů přešlo toto přísloví do jazyků slovanských – ruštiny, chorvatštiny, lužické srbštiny, slovenštiny, polštiny (*darowanemu koniowi nie patrzq w zęby*) a češtiny (*koni, kterýž jest darem dán, na zuby nehleď*). Srovnáme-li však analogické přísloví v řečtině a v jiných jazycích, zjistíme poměrně značné rozdíly: *dali mu osla a on mu sahal ještě na zuby, hovado ti dávají, na zuby mu nehleď, člověku darovali osla a on mu sahal ještě na zuby* atd. Osel místo koně poukazuje na jinou zemi a jiný lid a též na jiný způsob myšlení. Jiná je totiž také forma – místo rozkazovacího způsobu je zde vlastně anekdotické vyprávění (Saunders 1996, s. 38–41).

3. Prísloví obsahující jména zvířat

Po obsahové stránce jsou přísloví velice různorodá a vyjadřují se k nejrůznějším okruhům lidské činnosti. Co se týče přísloví obsahující jména zvířat je materiál velmi bohatý, neboť přísloví jsou často

metaforické povahy a právě srovnání vlastností a chování zvířat s vlastnostmi a chováním člověka je jejich častým zdrojem.

Zde se zastavme u otázky, proč zvířata odedávna člověka tolik fascinovala. Některá přísloví bude možné snadno vysvětlit tím, že lidé, kteří dříve žili se zvířaty a vůbec s přírodou v mnohem těsnějším kontaktu než dnes, jejich chování dobře znali a jednoduše je srovnávali s chováním lidí. Museli si povšimnout, že pes je věrný, že kočka je nevyzpytatelná, že sova žije v noci apod. O tom, že zvířatům jsou na základě různých aspektů jejich chování často připisovány lidské vlastnosti, se zmiňuje též Nicolas J. Saunders:

Rychlí a temperamentní tvorové se schopností přelstít větší a nebezpečnější zvířata přejímají roli šibalů, kteří svými žertovnými nebo hloupými kousky mění dané uspořádání světa. [...] Patrně nejzdařilejším kouskem šibalských hrdinů je uloupení ohně. V té či oné podobě se tento příběh objevuje ve většině mytologií a mívá společný základ: velmi malé a chytré zvíře přelstí mocnějšího (dokonce božského) strážce ohně. [...] Příběhy o šibalských kouscích zvířat mají být především humorné a absurdní a jejich hrdinové často padají do jam, které sami vykopali (Saunders 1996, s. 58–59).

Jindy může být důvod výskytu jména zvířete ve frazeologii složitější a může souviset s mytologickými představami nebo i se skutečnými historickými událostmi. Frazém *kapitolské husy* vysvětluje římský historik Livius tak, že kejhání a tlukot křídel vyplašených hus (které byly mimochodem zasvěceny bohyni Junoně) probudily bývalého konzula a vojáka Manlia, a tak zachránily Římany před útokem Galů, kteří se je v noci pokusili přepadnout (podrobněji o těchto biblických obrazech viz: Ouředník 1994).

V našich příslovích figurují nejčastěji běžná zvířata, jako jsou beran, kočka, kohout, koza, kráva, kuň, medvěd, myš, osel, ovce, pes, vepř, vlk apod. Přestože tato zvířata žila s člověkem od dávných dob a jejich výskyt v příslovích lze vysvětlit především důslednou obeznameností člověka s jejich vlastnostmi a chováním, mají tato zvířata zároveň i silnou symboliku. Jako příklad si uveďme kočku, o které Saunders (Saunders 1996, s. 58–141) píše mimo jiné následující:

Kočka je mrštná a tichá, přichází a odchází z vlastní vůle a její přirozené lovecké instinkty se projevují zcela neočekávaně a překvapivě pod slupkou zdánlivě ochočeného tvora. Její protikladná povaha, v níž se snoubí vděk za lidskou náklonnost se silnou nezávislostí, nás fascinuje a vyvolává v nás opatrný obdiv.

4. Analýza excerpovaného materiálu

Pro polský korpus přísloví nám posloužily následující tři publikace: Nyczaj bez r. vyd., Świrko 1990 a Skorupka 1967. Pro český korpus přísloví nám posloužily následující dvě publikace: Čelakovský 2000 a Bittnerová, Schindler 2002. Tyto dvě publikace jsme zvolili proto, aby plasticky vyvstal rozdíl v používání přísloví ve století 19. a 20. Na základě excerpce pramenů jsme sestavili dva seznamy přísloví: český a polský. Český seznam přísloví čítá 186 zooapelativ a jejich deminutivních a adjektivních derivátů. Polský seznam přísloví čítá 121 zooapelativ a jejich deminutivních a adjektivních derivátů.

V seznamech se vyskytují zooapelativa, která se objevují v příslovích jak v češtině, tak i v polštině, zooapelativa, jež se vyskytují v příslovích pouze v češtině a zooapelativa, která se objevují v příslovích pouze v polštině. V českých a polských příslovích jsme odlišili rovněž skupinu zooapelativ, která se v příslovích vyskytují pouze ve své adjektivní podobě.

Nejpočetnější je první skupina zahrnující zooapelativa vyskytující se jako báze slova jak v českých, tak i v polských příslovích (uvádíme je podle české abecedy): *bažant* – *bażant*, *beran*/*beránek* – *baran*, *blecha* – *pchła*, *býk* – *byk/byczek*, *čáp* – *bocian*, *červ*/*červík* – *robak*, *dudek* – *dudek*, *havran* – *gawron*, *holub* – *gołąb/gołąbek*, *hous* – *gąsior*, *hříbě* – *żrebię*, *husa*/*husička*/*huska* – *geś/gąska*, *chrt* – *chart*, *jalovice* – *cielica/cieliczka*, *jestřáb* – *jastrząb*, *kačena* – *kaczka*, *kačer* – *kaczor*, *kanec* – *dzik*, *kapr* – *karp*, *karas* – *karaś*, *klisna*/*klisinka* – *klacz/klaczka*, *kobyla*/*kobylka* – *kobyła/kobylka*, *kocour*/*kocourek* – *kot*, *kočka* – *kot*, *kohout*/*kohoutek* – *kogut/kur*, *komár* – *komar*, *koza* – *koza/kózka*, *kozel* – *koziół*, *kráva*/*kravička* – *krowa*, *kravec* – *kruk*, *kůň* – *koń*, *kura* – *kura*, *kuře*/*kuřátko* – *kurczę*, *slepice*/*slípka* –

kokosz/kura/kurka, *labuť* – *łabędź*, *lev*/*lvík* – *lew*, *liška* – *lis/liszka*, *medvěd* – *niedźwiedź*, *moucha*/*muška* – *mucha*, *mravenec* – *mrówka*, *myš*/*myška* – *mysz/myszka*, *orel* – *orzeł*, *osel*/*oslík* – *osioł*, *ovád* – *baq*, *ovce*/*ovečka* – *owca/owieczka*, *páv* – *paw*, *pavouk* – *pająk/pajaczek*, *pes*/*psík*/*psiček* – *pies/piesek*, *prase*/*prasátko* – *prosię/prosiątko*, *pták*/*/ptáček* – *ptak/ptaszek*, *rak* – *rak*, *ryba*/*rybička* – *ryba/rybka*, *skřivan* – *skowronek*, *slavík*/*slaviček* – *słowik*, *slon* – *słoń*, *sokol* – *sokół*, *sova* – *sowa*, *straka* – *srocza*, *svině*/*sviňka* – *świnia*, *sýkora*/*sýkorka* – *sikora/sikorka*, *štěně* – *szczenie*, *štika* – *szczupak*, *tele*/*telátko* – *ciele/cielak/cielątko*, *včela*/*včelička*/*včelka* – *pszczoła/pszczołka*, *vepř* – *wieprz*, *vlaštovka*/*vlaštovička* – *jaskółka*, *vlk*/*vlček* – *wilk*, *vrabec* – *wróbel*, *vrána* – *wrona*, *vůl*/*volek* – *wół*, *zajíc*/*zajíček* – *zając*, *zvěř* – *zwierzyna*, *zvíře* – *zwierz/zwierzę*, *žába* – *żaba*.

Vidíme, že v této skupině převažují rodové názvy, *deminutiva*, názvy mláďat, stylistické varianty, oblastní varianty a synonyma některých z nich a vyskytují se i varianty zastaralé.

Druhá skupina to přísloví, ve kterých se zooapelativa vyskytují jen v českém nebo v polském materiálu. Pouze v českém seznamu se vyskytují tyto názvy zvířat: *brouk*, *cvrček*, *čuba*, *datel*, *drozd*, *had*, *hlemýžď*, *hmyz*, *holubice*, *hovado*, *hýl*, *jehně*, *jelen*, *jeřáb*/*jeřábek*, *ještěrka*, *ježek*, *kanárek*, *káně*, *kavka*, *komoň*, *kos*, *krtek*, *kuna*, *kůzle*, *kvočna*, *larva*, *lelek*, *los*, *lůse*, *mezek*, *mol*, *motýl*/*motýlek*, *myšák*, *ohař*, *okáč*, *opice*/*opička*, *orlice*, *pávice*, *pijavice*, *piskoř*, *ptáče*, *rys*, *skot*, *slanec*, *sobol*, *srna*, *sršeň*, *stehlík*, *strnádek*, *sýček*, *sysel*, *šelma*, *tygr*, *úhoř*, *velbloud*, *veš*, *výr*, *vyžel*, *zvěřina*/*zvěřinka*, *živočich*, a také zooapelativní adjektiva: *beránčí*/*beraní*, *kachní*, *kočičí*, *koňský*, *kozí*, *kraví*, *kuní*, *liščí*, *lví*/*lvová*, *medvědí*, *myší*, *orlí*, *ovčí*, *psí*, *ptačí*, *soví*, *telecí*, *tetřeví*, *vlčí*, *zaječí*.

Pouze v polském seznamu¹ jsou zastoupena tato zooapelativa: *bydle*/*bydlo*/*bydelko*, *cap*, *cietrzew*, *czyżyk*, *gach*, *gąsię*, *giez*, *indyk*, *królik*,

¹ Musíme zde zdůraznit, že polský seznam přísloví obsahuje celkem 604 přísloví, český – 1342 přísloví. Většina z nich se však již dnes nepoužívá. Na základě excerpce tohoto materiálu jsme sestavili soubor 165 českých a 121 polských zooapelativ, která se vyskytují jako báze slova v seznamech přísloví.

kukulka, kundel, moszek, osa, papuga, sobaka, suka/suczka, szczur, szkapa, tchórz, żmija. Vyskytují se také 3 zooapelativní adjektiva: *barani, orłowy, wilczy*.

4.1 Soubor zooapelativ a jejich adjektivních derivátů vystupujících v češtině jako báze slova přísloví.

Tento soubor tvoří z největší části rodová zooapelativa² typu *baran, brouk, kočka, koza, kráva, kuň, liška, medvěd, osel, ovce, pes, pták, ryba, slon, vlk* (celkem 30,1 %), dále pak deminutiva od některých z nich (celkem 36: *beránek, červík, holoubek, husička/huska, jeřábek, kanárek, klisinka, kobylička, kocourek, kohoutek, kravička, kuřátko, lvík, motýlek, muška, myška, opička, oslík, ovečka, psíček/psík, prasátko, ptáček, rybička, skřivánek, slaviček, slípka, strnádek, sviňka, sýkorka, telátko, včelička/včelka, vlaštovička, zajiček*), názvy mláďat od některých z nich (*hříbě, jehně, kotě, kuře, kůzle, lůse, ptáče, štěně, tele*), stylistické nebo oblastní varianty některých rodových zooapelativ (*čuba, kura, slanec, volek*), zastaralé formy některých rodových zooapelativ (*komoň, vyžel*), synonyma některých rodových zooapelativ (*klisna – kobylička, prase – vepř*) a konečně i několik obecných nadřazených pojmenování (*hmyz, hovado, skot, šelma, zvěřina, zvěř, zvíře, živočich*).

Velmi početnou skupinou jsou rovněž druhová zooapelativa, jejichž počet se u jednotlivých druhů zvířat liší. Největší počet se jich vyskytuje u rodového ptáka (celkem 34: *bažant, čáp, datel, drozd, dudek, havran, holub, husa, hyl, jeřáb, jestřáb, kanárek, káně, kavka, kohout, kos, krkavec, labuť, lelek, orel, páv, skřivan, slavík, slepice, sokol, sova, straka, strnádek, sýček, sýkora, vlaštovka, vrabec, vrána, výr*) a ryba (celkem 6: *kapr, karas, piskoř, slanec, štika, úhoř*). Celkem čítá soubor 165 zooapelativ a 21 jejich adjektivních derivátů.

² Při třídění jsme jako předlohu použili frazeologický slovník Evy Mrhačové *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice* (Mrhačová 1999).

4.2 Soubor zooapelativ a jejich adjektivních derivátů vystupujících v polštině jako báze slova přísloví.

Tento soubor tvoří z největší části rodová zooapelativa typu *baran, bąk, koń, kot, koza, krowa, osioł, owca, pies, ptak, ryba, wilk, wrona* (celkem 33,1 %), dále pak deminutiva od některých z nich (celkem 23: *bydelko, byczek, cielak, cielątko, cieliczka, gąska, gołąbek, kaczką, klaczka, kózka, kobylička, kurka, myszka, owieczka, pajaczek, piesek, prosiątko, pszczołka, ptaszek, rybka, sikorka, sroczka, suczka*), názvy mláďat od některých z nich (*cielę, gąsię, kurczę, szczenię, żrebię*), stylistické nebo oblastní varianty některých rodových zooapelativ (*cap, gach, moszek, sobaka, szkapa*), synonyma některých rodových (*klacz – kobylička, prosię – wieprz*) a konečně i několik obecných nadřazených pojmenování (*bydło, bydło, zwierz, zwierzę, zwierzyzna*).

Velmi početnou skupinou jsou rovněž druhová zooapelativa, jejichž počet se u jednotlivých druhů zvířat liší. Největší počet se jich vyskytuje u rodového ptáka (celkem 26: *bażant, bocian, cietrzew, czyż, dudek, gawron, gęś, gołąb, indyk, jaskółka, jastrząb, kogut, kukulka, kura, łabędź, orzeł, papuga, paw, sikora, skowronek, słowik, sokół, sowa, sroczka, wrona, wróbel*). Celkem čítá soubor 118 zooapelativ a 3 jejich adjektivní deriváty.

5. Komparativní analýza

V případě, že se u jednotlivých zooapelativ vyskytuje několik variant téhož přísloví, chápeme je jako jednu jednotku. Jestliže ke změně dochází v báze slova (zooapelativu), chápeme přísloví samostatně. Pokud se vyskytnou různé varianty téhož rodového zooapelativa (např. *kuň – komoň*), řadíme je samostatně.

V českém korpusu jsou nejfrekventovanějšími zooapelativy *kuň* a *pes*, která se jako báze slova vyskytují ve 296 příslovích (*kuň – 162, pes – 134*), což dokazuje tabulka 1. Dále následují zooapelativa s počtem přísloví od 3 do 84. Objevují se mezi nimi především rodové názvy (34 z celkového počtu 56), deminutiva některých rodových (9 z celkového počtu 36), názvy mláďat některých rodových (7 z cel-

kového počtu 9), druhová pojmenování některých rodových (u ptáků 14 ze 34) a obecná nadřazená pojmenování (5 z celkového počtu 10). Ve skupině zooapelativ, z nichž každé je bázovým slovem pouze pro 1 – 2 přísloví jde především o deminutiva (27 z celkového počtu 36), rodové názvy (27 z celkového počtu 56), druhové názvy některých rodových (u ptáků 21 ze 34, u ryb 5 ze 6), obecná nadřazená pojmenování (5 z celkového počtu 10), stylistické a oblastní varianty některých rodových pojmenování (4 ze 4) a zastaralé varianty některých rodových pojmenování (2 ze 2).

Tabulka 1. Počet přísloví u jednotlivých zooapelativ vyskytujících se v seznamu českých přísloví

Pořadí	Zooapelativum	Počet	Celkem
1.	kůň	162	162
2.	pes	134	134
3.	vlk	84	84
4.	pták	49	49
5.	kráva	42	42
6.	vůl	37	37
7.	ryba	34	34
8.	kočka	31	31
9.	svině	29	29
10.	ovce	27	27
11.	koza	25	25
12.	medvěd, vrána	24	48
13.	osel	22	22
14.	slepice	21	21
15.	zajíc	19	19
16.	liška, myš, sokol	17	51
17.	husa	16	16
18.	kohout	15	15

19.	vrabec	14	14
20.	kocour, prase, sova, žába	12	48
21.	had, kozel, kuře, rak	11	44
22.	beran, kobyla, ptáček, tele	10	40
23.	moucha, orel	9	18
24.	lev	6	6
25.	slavík, včela, zvíře	7	21
26.	holub, straka, šelma	6	18
27.	blecha, komár, krkavec, páv, psík, slípka	5	30
28.	datel, jehně, ptáče, štěně, vepř, zvěř	4	24
29.	čuba, hříbě, chrt, jelen, ježek, kanec, kavka, kobylka, kůzle, krtek, kuřátko, ovečka, skřivánek, sýkora, telátko, včelka, vlaštovička	3	51
30.	bažant, býk, cvrček, čáp, červ, havado, jalovice, jeřábek, jeřáb, ještěrka, kačena, klisna, kocourek, kos, kravička, kuna, kvočna, labuť, lelek, mravenec, oslík, ovád, slavíček, sobol, srna, sýček, sysel, štika, velbloud, vlček, volek, výr, zvěřina	2	66
31.	beránek, brouk, červík, drozd, dudek, havran, hlemýžď, hmyz, holoubek, holubice, houser, husička, huska, hýl, jeřáb, kačer, kanárek, káně, kapr, karas, klisinka, kotě, kohoutek, komoň, kura, lvík, los, lůse, mezek, mol, motýl, motýlek, muška, myška, myšák, ohař, okáč, opice, opička, orlice, pávice, pavouk, psiček, pijavice, pískoř, prasátko, rybička, rys, skot, skřivan, slanec, slon, sršeň, stehlík, strnádek, svinčka, sýkorka, tygr, úhoř, včelička, veš, vlaštovička, vyžel, zajíček, zvěřinka, živočich	1	66

Adjektivní deriváty od názvů zvířat se v našem českém korpusu přísloví vyskytují zřídka. Celkem je jich 21 adjektivních derivátů od názvů zvířat, které jsou bázovými slovy pro 50 přísloví. Výrazně nejvyšší počet přísloví se vyskytuje u adjektivního derivátu *psí* (srov. tabulka 2.)

Tabulka 2. Počet přísloví u adjektivních derivátů vyskytujících se v seznamu českých přísloví

Pořadí	Adjektivum	Počet	Celkem
1.	psí	8	8
2.	vlčí	5	5
3.	ovčí, ptačí	4	8
4.	kočičí, koňský, liščí	3	9
5.	beraní, kozí, kraví, lví, lvová, myší	2	12
6.	beránčí, kachní, kuní, medvědí, orlí, soví, telecí, zaječí	1	8

V polském korpusu (celkem 118 zooapelativ s báзовými slovy v 597 příslovích) jsou nejfrekventovanějšími zooapelativy *koń* a *pies* (stejně jako tomu bylo v českém seznamu přísloví), která se jako básová slova vyskytují ve 100 příslovích (*koń* – 59, *pies* – 41). Dále následují zooapelativa s počtem přísloví od 3 do 34. Objevují se mezi nimi především rodové názvy (28 z celkového počtu 41), deminutiva některých rodových (3 z celkového počtu 23), názvy mláďat některých rodových (3 z celkového počtu 5), druhová pojmenování některých rodových (u ptáků 14 z 26) a obecná nadřazená pojmenování (5 z 5). Ve skupině zooapelativ, z nichž každé je básovým slovem pouze pro 1–2 přísloví jde především o deminutiva (20 z celkového počtu 23), rodové názvy (13 z celkového počtu 41), druhové názvy některých rodových (u ptáků 12 z 26, u ryb 3 z 3) a stylistické a oblastní varianty některých rodových pojmenování (5 z 5). Toto ukazují tabulky 3. a 4.

Tabulka 3. Počet přísloví u jednotlivých zooapelativ vyskytujících se v seznamu polských přísloví

Pořadí	Zooapelativum	Počet	Celkem
1.	koń	59	59
2.	pies	41	41
3.	wół	34	34
4.	wilk	30	30
5.	krowa	21	21
6.	kot	19	19
7.	cielę, świnia	18	36
8.	owca	17	17
9.	ryba	16	16
10.	bydło	14	14
11.	mysz	13	13
12.	koza, mucha, żaba	10	30
13.	niedźwiedź, zając	9	18
14.	gęś, kura, pszczoła	8	24
15.	wrona	7	7
16.	baran, komar, osioł, prosię, rak, zwierzę	6	36
17.	bydłę, byk, kobyła, kruk, kurczę, ptak	5	30
18.	bocian, kogut, lew, łabędź, orzeł, osa, robak, sowa, wróbel	4	36
19.	byczek, gąska, gołąb, kur, mrówka, piesek, słowik, tchórz	3	24
20.	bażant, bąk, cielak, cielątko, dudek, gąsior, gołąbek, indyk, jaskółka, kaczor, kokosz, koziół, lis, papuga, paw, pchła, prosiątko, pszczołka, skowronek, szkapla, wieprz, zwierzę, zwierzyzna, żrebię	2	48
21.	bydelko, cap, chart, cielica, cieliczka, cietrzew, czyżyk, dzik, gach, gawron, gąsię, giez, jastrząb, kaczkla, karaś, karp, klacz, klaczka, kobyłka, kózka, królik, kukulka, kundel, kurka, liszka, moszek, myszka, owieczka, paják, pajaczek, ptaszek, rybka, sikora, sikorka, słoń, sobaka, sokół, sroczka, suka, suczka, szczenię, szczupak, szczur, żmija	1	44

Tabulka 4. Počet přísloví u adjektivních derivátů vyskytujících se v seznamu polských přísloví

Pořadí	Adjektivum	Počet	Celkem
1.	wilczy	3	3
2.	barani	2	2
3.	orłowy	1	1

Závěr

Celkem jsme shromáždili 604 polských přísloví a 1342 českých přísloví. Česká přísloví obsahují 186 zooapelativ a jejich deminutivních a adjektivních derivátů. Polská přísloví obsahují 121 zooapelativ a jejich deminutivních a adjektivních derivátů. Nejpočetnější skupinou jsou přísloví se slovem *kůň* – *koń* a *pes* – *pies*. Podle našeho názoru přísloví v dnešní době ubývá. Při excerpci díla *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* F. L. Čelakovského jsme došli k závěru, že vzhledem k tomu, že tato sbírka vyšla poprvé již v roce 1851, jsou přísloví v ní obsažená většinou již zcela mrtvá. Některá zooapelativa se vyskytují v obou jazycích, jiná jsou omezena na jeden ze zkoumaných jazyků. Celkem lze říci, že zooapelativa jsou velmi častým jádrem frazeologických jednotek a zvláště přísloví. Je to dáno bezpochyby tím, že zvířata vždy byla a jsou vděčným objektem pozorování lidí a srovnávání jejich chování a vlastností s chováním a vlastnostmi lidskými.

Literatura

- Bible. *Písmo svaté Starého a Nového zákona*, 1993, Praha.
- Biblia. *Pismo Święte Starego i Nowego testamentu*, 1980, Poznaň–Warszawa.
- Bittnerová D., Schindler F., 2002, *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*, Praha.
- Čelakovský F. L., 2000, *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*, Praha.
- Fučík B., Pokorný J., 1992, *Zakopaný pes aneb o tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví*, Praha.

Komenský J. A., 1954, *Moudrost starých Čechů z zrcadlo vystavená potomkům*, Praha.

Mrhačová E., 1999, *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*, Ostrava.

Mukařovský J., 1971, *Cestami poetiky a estetiky*, Praha.

Nyczaj S., bez r. vyd., *Mała księga przysłów polskich*, Radom.

Ouředník P., 1994, *Aniž jest co nového pod sluncem*, Praha.

Saunders N. J., 1996, *Mytická síla zvířat*, Praha.

Skorupka S., 1967, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I–II, Warszawa.

Świrko S., 1990, *Rok płaci, rok traci*, Poznaň.